

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

DIVADELNÍ FAKULTA

Dramatická umění

Autorské herectví a teorie autorské tvorby a pedagogiky

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

VYPRÁVĚNÍ A VYPRAVĚČSTVÍ

(jako projev soudobé živé slovesné tvorby)

Mgr. Michala Piskačová

Vedoucí práce: prof. Přemysl Rut

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Předseda komise:

Praha 2011

ABSTRAKT

V práci nazvané *VYPRÁVĚNÍ A VYPRAVĚČSTVÍ jako projev soudobé živé slovesné tvorby* se zabýváme především zachycením podoby novodobého vypravěče. Chceme definovat jeho roli a možnosti v současné společnosti a kultuře. Hledáme kořeny, ze kterých soudobé vypravěčství vyrůstá, definujeme pilíře dovedností, jež novodobý vypravěč běžně ovládá. Vyhodnocujeme dnešní vypravěčství jako jev zakotvený v tradici orální kultury, který klene kompaktní oblouk až k projevům moderní živé slovesné tvorby, již určuje tzv. sekundární oralita, a také zde nachází své patřičné místo. V kapitole I představujeme základní vlastnosti a principy primární orality a uvádíme je do kontextu se současným vypravěčstvím. Novodobé vypravěčství označujeme za autorský tvůrčí akt na pomezí živé slovesné tvorby a tvorby dramatické, který vytyčují stěžejní dovednosti, jimiž jsou vědomá práce s řečí, hlasem, tělem, představou, a jež zastřešuje psychosomatická kondice k veřejnému vystupování. Tyto základní dovednosti analyzujeme v Kapitole II. V Kapitole III pak na konkrétních příkladech z praxe ukazujeme, že vypravěčství ani dnes obvykle nemá pouze podobu a funkci čistě uměleckou. Jeho role se formuje a proměňuje na základě reálných společensko-kulturních nároků a zvyklostí. Přesahuje často do oblastí, které mají co do činění s tzv. *community arts*, ale i se vzděláváním, rozvojem a podporou občanských aktivit. Hranice jeho mimouměleckých možností jsou variabilní a proto také nejasné. Jak se ukazuje na uvedených příkladech, vypravěčství je v současné době aktivita spíše okrajová, takřka neinstitucionalizovaná a nejednoznačně definovaná. V závěru práce navrhuje některé možné vize pro vypravěčství nejbližší doby. Coby přílohu připojujeme překlady z publikace *Przyjemności opowiadania /Slasti vyprávění/*, v níž varšavská vypravěčská skupina *Studna O* reflektuje formou rozhovorů a neformálních výpovědí svou dosavadní tvorbu. Dále jsou přílohou práce také sestřihy ze dvou ročníků z Mezinárodních vypravěčských festivalů *Studnia Opowiesci /Studna vyprávění/* ve Varšavě. Ty jsou především doplňkem ke Kapitole III, která o některých ze zaznamenaných vystoupení pojednává. Práci doprovází obrazové přílohy.

METODIKA

Práce kombinuje čistě teoretický výzkum s empirickými výstupy. V tomto ohledu je Kapitola I založena především na zpracování teoretických podkladů a pramenů k tématu orální kultury v souvislosti s vypravěčstvím. Základním východiskem přitom byla především publikace Waltera J. Onga *Orality and Literacy. Technologization of the Word. /Technologizace slova/* Kapitoly II a III vycházejí spíše z osobní zkušenosti, která je uváděna do kontextu s teoretickými poznatky k danému tématu. Kapitola II se opírá o zkušenosti ze studia psychosomatických disciplín na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU a tyto zkušenosti aplikuje a zobecňuje v kontextu zvoleného tématu práce. Kapitola III pak je kombinací osobních reflexí, rešerší a úvah nad shlédnutými vystoupeními konkrétních profesionálních vypravěčů, jež jsou uváděny do souvislosti s předchozími kapitolami. Zde využíváme materiál pojmů, vědomostí a zkušeností, které jsme shromáždili v předchozích dvou kapitolách a současně pracujeme s dohledanými materiály týkajícími se jednotlivých vypravěčů.

Úvodem ozřejmujeme, jak a proč se téma vyprávění a vypravěčství stalo předmětem autorčina zájmu. Ukazuje se, že se v něm protínají její dosavadní studijní i profesní zkušenosti. Dále navrhujeme některé teze, jež budeme v následujících kapitolách rozvíjet. Vyhodnocujeme soudobé vypravěčství jako nejasně definovanou a neinstitucionalizovanou tvůrčí disciplínu či jednu z podob živé scénické tvorby. V následujících kapitolách se pak pokusíme zařadit vypravěčství pomocí stávajících a běžně užívaných termínů a nabídnout k užívání některé nové anebo zánovní v nových souvislostech.

ÚVOD

Mé první setkání s vypravěči zprostředkovala varšavská skupina *Studna O*. Na jaře 2004, během své varšavské studijní stáže, jsem byla jedním z účastníků setkání v rámci uvedení projektu *Studny O Taniec opowiesci czili Czasidzi Piaseczna* (Tanec vyprávění čili Chasidé Pisečna). Atmosféra, kterou se podařilo během setkání vytvořit, mne tehdy okouzila. Pod vlivem toho silného dojmu jsem se vydala na cestu za vyprávěním a vypravěčstvím, která nyní ústí v tuto zprávu.

Na jaře 2004 a 2005 jsme ve spolupráci se členkami *Studny O* Beatou Frankowskou a Gosiou Litwinowicz uspořádaly v Praze několikadenní

vypravěčské dílny pro studenty DAMU (Zpráva o dílně viz příloha.). Byla jsem koordinátorem a účastníkem těchto dílen. Od roku 2006 se ve Varšavě konají každoroční podzimní přehlídky Mezinárodního vypravěčského festivalu Studna příběhů, které pořádá *Studna O*, a které jsem měla tu čest - vyjma jediného - systematicky sledovat. V zimě 2006 a 2007 byly vypravěči *Studny O* (Gosia Litwinowicz a Beata Frankowska v 2006, Jarek Kaczmarek a Jacek Hałas v roce 2007) hosty festivalu Autorská tvorba nablízko, který organizovali studenti Katedry autorské tvorby a pedagogiky DAMU. I zde jsem mohla být „při věci“ jakožto jeden z organizátorů festivalu. Díky osobní účasti na uvedených událostech vycházím v následných úvahách do značné míry z osobních zkušeností a zážitků.

Od akademického roku 2005/2006 jsem studentkou interního doktorského studia na Katedře autorské tvorby a pedagogiky (kterou ze zájmu navštěvuji již od roku 1998, zejména semináře *Dialogického jednání*). Zde je základním tématem většiny studijních disciplín autorství, autorská tvorba a nabývání psychosomatické kondice k veřejnému vystupování. Vypravěčství, jak dále uvidíme, je typ živé slovesné tvorby, která je na autorském přístupu a psychosomatické kondici účinkujícího založena. Považuji proto za užitečné tyto styčné body blíže prozkoumat. Ačkoli v současné době nepůsobím jako aktivní vypravěčka v praxi, mohu alespoň částečně také ve druhé kapitole vycházet z vlastní zkušenosti díky zmíněnému setkání se studiem psychosomatických disciplín na KATaP, a vnést tak do práce něco vlastní reflexe.

Pro uvedení souvislostí a zdůvodnění volby tématu musím ještě jednou a podrobněji zmínit také svou studijní zkušenost, které se mi dostalo na Institutu polské kultury na Varšavské univerzitě (šestiměsíční stipendijní pobyt v akademickém roce 2003/2004), z níž čerpám velmi vydatně nejen v této práci, ale i ve své dosavadní praxi – při realizaci kulturních a komunitních projektů, především v práci projektového koordinátora. Jedná se nejen o zkušenost z programu tzv. *Animace kultury*, který je jednou z tamních výběrových specializací, ale také o zkušenost ze seminářů *Antropologie slova*, díky nimž se mi otevřely tehdy dosud nepoznané a fascinující teoretické obzory slova, řeči a jazyka a jejich možných podob v orální a/nebo gramotné kultuře. Varšavská stáž byla vyústěním mého zájmu o divadelní antropologii, který začal studijí na Divadelní vědě FF UK, a zájmu o setkání s Leszkiem Kolankiewiczem, pedagogem na Institutu

polské kultury, který je považován za významného divadelního antropologa ve středoevropských poměrech. Pokus o hledání podobných principů scénického jednání, kterým se zabývá divadelní antropologie a které lze také sledovat při dialogickém jednání s vnitřním partnerem bylo tématem mé magisterské práce.

Vyprávění považuji za uhrančivou podobu živé slovesné tvorby, která má dar vytvářet společenství, ozřejmovat půvab přítomného okamžiku a moc i sílu živého slova a představitivosti. Vyprávění jako možnost interpretovat a sdělovat zkušenost je někdy málo reflektovanou, ačkoli svébytnou součástí nejen uměleckého a tvůrčího života, ale kultury vůbec. Je součástí umělecké tvorby i vzdělávacího a socializačního procesu, který se nás všech týká. Vyprávění jakožto slovesná tvorba je současně (technicky a materiálně) prostá a nenáročná a současně natolik bohaté, že dokáže aktivovat představivost a fantazii, jež mohou vytvářet světy, jaké nevykonstruuje nejdokonalejší divadlo nebo nejdražší film.

Ačkoli je vyprávění dítětem orální kultury, v současné době nabývá podob, které specifickým způsobem využívají moderních technologií a bez gramotných dovedností a vědomostí se takřka neobejdou. Současní vypravěči, chtějí-li zaujmout moderního diváka, nemohou tyto technologie a pokrok nereflektovat. Přesto mohou tvůrčím způsobem a za pomoci moderních prostředků upozorňovat na stále trvající půvab živého slova. Vypravěčství jako soubor určitých dovedností a na ně se vážících aktivit není v současné době jednoznačně institucionalizované ani jednoznačně definované. Pokusíme se proto vytipovat podobu novodobého vypravěče, najít jeho pozici v moderní kultuře a společnosti, vystopovat jeho pole působnosti, jeho základní dovednosti. Vytvoříme si platformu pojmů a kategorií, na jejichž základě bychom zde chtěli představit některé zajímavé a výrazné formy současného vypravěčství v Evropě i mimo ni. Vykreslíme možnosti, jaké má vyprávění v současné době nejen jako umělecká tvorba, jako umění živého slova, ale také jaké se mu nabízí přesahy. Na příkladech z praxe nahlédneme, které oblasti – ať umělecké či mimoumělecké - s vyprávěním mohou souviset a vzájemně se obohacovat.

Vzhledem k tomu, že rozlehlost a různorodost světa, jaký obsáhneme jazykem, schopnost představy, vcítění, ale i dovednost zobecňovat zkušenost je výrazem naší lidské kvality (či osobní kvalifikace), pokládáme

vyprávění za svébytnou formu živé slovesné tvorby, která má být moderním a tvůrčím způsobem rozvíjena a reflektována.

ZÁVĚR

Ad kapitola I

V první kapitole jsme nejprve hledali základní žánrové vymezení soudobého vypravěčství. Vyhodnotili jsme, že není případem divadla, ačkoli má k divadlu velmi blízko. Přesněji, že jde spíše o tvůrčí akt na pomezí živého slovesného umění a dramatické hry. Vyprávění je založeno na bezprostředním kontaktu vystupujícího a jeho diváků. Více než o hledání formy, která může být velmi variabilní, jde spíše o hledání vztahu, který mezi aktérem a posluchačem vzniká. Může jít o latentní komunikaci, může jít a obvykle jde o míru aktivity a participace, kterou vyprávění v posluchači vyvolá. Pokud bychom chtěli přirovnat vyprávění k divadlu, pak by bylo nejbližší srovnání s tzv. divadlem autorským. S ohledem na technickou a materiální nenáročnost jsme přirovnali vypravěčství k tzv. divadlu chudému.

Vzhledem k tomu, že vypravěčství je svázáno s ústní slovesností a živou tvorbou, uznali jsme za vhodné analyzovat je dále v souvislosti s orální kulturou v dnešní možné podobě. Tu prezentuje tzv. sekundární oralita, na rozdíl od orality primární, s níž se již můžeme v dnešním světě jen stěží setkat (Ong). Poměrně rozsáhlou část první kapitoly však věnujeme vlastnostem této orality primární, protože jakkoli kulturně anebo historicky vzdálené, jsou přesto se sekundární oralitou silně provázané a některé jejich vlastnosti jsou si velmi blízké. Tyto vlastnosti pak uvádíme do souvislosti se soudobým vypravěčstvím. Dále ve stručnosti zmiňujeme, jak se vyvíjel vztah literárních vědců k mluvené řeči. Podrobněji se zastavujeme především nad závěry výzkumů amerických literárních vědců Parryho a (jeho žáka) Lorda. Ti došli ve svých výzkumech k převratným tezím, na jejichž počátku stojí stručný odstavec v pařížské disertační práci Milmana Parryho (Milman Parry, 1928), který zní takto: *„Prakticky každý charakteristický rys Homérské poesie je určen ekonomii, kterou této poesii vnucují orální metody komposice. Tyto metody je možné znovu zrekonstruovat pečlivým studiem samotného verše, jakmile zapomeneme na určité předpoklady týkající se procesů vyjadřování a myšlení, které v lidské pýše zakořenily během staletí existence gramotné kultury.“*

Na tuto tezi pak navazujeme dalšími, které ji rozvíjejí a dále potvrzují. Mezi některé z nich se řadí také úvaha dalšího významného angloamerického literárního vědce Waltera J. Onga, který vyslovil další klíčovou myšlenku, o níž opřel rozsáhlou a ojedinělou odbornou analýzu. Ta poprvé takto komplexně uvažuje o tom, nakolik a jak přesně proměňuje gramotnost struktury našeho myšlení. Tyto dvě myšlenky se staly centrálními body pro uvažování o vypravěčství ve druhé části Kapitoly I. Pod prizmatem orality nahlížíme taková dílčí vypravěčská témata, jako jsou paměť, funkce, autorství, slovo a řeč.

Ad Kapitola II /

Jako nezbytnou dovednost vypravěče jsme vyhodnotili tzv. psychosomatickou kondici k veřejnému vystupování, která bezprostředně souvisí s vědomým zacházením s řečí a tělem. Navrhujeme a analyzujeme proto dílčí dovednosti vypravěče jako je práce s hlasem, tělem, představou, a to na základě a v kontextu zkušeností ze studia na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU (KATaP). Tuto platformu jsme vybrali jednak proto, že autorka textu má bezprostřední zkušenost se základními studijními disciplínami na KATaP a může proto na základě empirických poznatků uvažovat o těchto disciplínách v kontextu vypravěčství. Současně proto, že s ohledem na profesi a zaměření původce zdejšího studijního konceptu Ivana Vyskočila a jeho důvody a inspiraci pro založení studia tohoto typu jsme došli k závěru, že pro vypravěče dnešní doby je takto formulovaný koncept jedním z možných modelů systematického vzdělávání. Ve druhé kapitole proto přibližujeme principy, s nimiž se každý vypravěč jakožto osoba veřejně vystupující a promlouvající setkává a jež je nezbytné sledovat a reflektovat. Jedná se o již zmíněné principy, na kterých funguje při veřejném vystoupení hlas, tělo, představa apod., a které právě jsou předmětem nabývání kondice v rámci studií na KATaP. V závěru druhé kapitoly docházíme ke zjištění, že představa a představivost podmiňují správné fungování všech dalších principů a to takřka bez ohledu na jednoznačně profesionální ovládnutí všech dílčích dovedností.

Ad Kapitola III / Vypravěčství jako profese?

Díky Kapitole III jsme mohli nahlédnout do světa soudobých aktivních

vypravěčů a sledovat, jakou podobu, jaký charakter, tato forma živé slovesné tvorby nabývá v konfrontaci s reálnými možnostmi, talenty, zájmy a kulturně-společenskými určenostmi jednotlivých osobností. Je zřejmé, že většina ze soudobých vypravěčů, o nichž se zde zmiňujeme, začínala u jiné profese. Byli původně psychology, žurnalisty, divadelními režiséry, muzikanty, pedagogy, lektory jazyků. Paradoxně jen malé procento z nich začínalo svou profesionální kariéru jako divadelníci, což by se s ohledem na blízkost oborů mohlo nabízet. Jejich vypravěčské aktivity nejsou obvykle omezeny pouze na tvůrčí činnost a přípravu a realizaci vystoupení, ale často jsou současní vypravěči buď zakladateli, nebo členy neziskových organizací, které vykazují široké spektrum dílčích aktivit založených na vyprávění. Jedná se především o činnosti v oblasti *animace kultury* a tedy tvůrčí a vzdělávací práce s určitou komunitou, organizování a lektorování dílen a seminářů na téma vyprávění, umění živého slova apod., o realizaci nejrůznějších festivalů vyprávění, dále psaní a vydávání beletrie (sebraných příběhů, pohádek) i populárně naučných publikací (obvykle na téma orální kultury). Často se jedná o občanské povětšinou neziskové aktivity podporované někdy drobnými dárci, jindy nejrůznějšími veřejnými fondy, někdy dokonce i státními organizacemi nebo institucemi. Přesto je vypravěčství (především mezi vypravěči!) považováno spíše za aktivitu nedoceněnou, nedostatečně institucionalizovanou, těžko zařaditelnou, nejednoznačně definovanou. Ve všech ohledech je takzvaně mimo hlavní proud (*outside of the main stream*). V kontextu umělecké tvorby je příliš úzce svázána s mimouměleckými aktivitami, jako je sociální nebo vzdělávací činnost, ve srovnání s čistě mimouměleckými občanskými aktivitami je zase příliš těsně navázána na nezbytnost tvůrčích nebo uměleckých dovedností. Proto je případnou a vhodnou platformou pro vyprávění zmiňovaná *animace kultury* nebo *community arts* v tom smyslu, v němž jsme tyto termíny vyložili výše (viz Kapitola III, část *Studna O*). Obtížnost institucionalizace vyprávění spočívá ale také v tom, že i přesto, že lze vytyčit jisté body, které určí rámeček nezbytných dovedností, principů a teoretických znalostí vypravěčské tvorby, do značné míry jde o aktivitu výjimečně pevně spojenou s jedinečností osoby, osobnosti a osobitosti každého daného vypravěče. Jde o tvorbu či činnost nebo aktivitu výsostně autorskou a je tedy nesnadné ji jako takovou vázat na jakýkoliv institucionálně zobecňující a neosobně fungující mechanismus. Přesto si

většina vypravěčů uvědomuje vzdělávací a „osvětový“ charakter umění slova a řeči, a následně naučný, ale i očistný účinek vyprávění v uměleckém, psychologickém a nakonec i sociologickém smyslu. Ve vyprávění a vypravěčství jakožto v disciplíně, která nás vede k vědomé a přesné práci s řečí a jazykem, je vždy – ať vysloveně či latentně – skryto upozornění, které případně vyjádřil Martin Hilský v rozhovoru v časopise Respekt (Respekt č.25, roč. XXII, s. 46 – 52, Martin Hilský, nar. 1943, překladatel, shakespearolog, profesor anglické literatury): *„Do jisté míry žijeme v úpadku slova. Inflace slov je zřetelná, kam se podíváme, ale neříkám to jako jazykový purista. Když mluvíme lajdácky a když si neuvědomíme, že je důležité, abychom se vyjádřili přesně, tak se dějí opravdu špatné věci. Úpadek řeči je vždy úpadkem myšlení a cítění. Uráží mne určitý způsob veřejné řeči, který je buďto nesrozumitelný, anebo pokleslý.“* V práci soudobých vypravěčů je většinou patrné vědomí tohoto vzkazu. Každý, kdo důsledně, přesně, vědomě zachází s řečí ve své profesi, musí nutně k tomuto závěru dojít a je přirozené, usiluje-li o vzdělávání v tomto duchu. Proto také většina vypravěčů, s nimiž jsme se v této práci setkali, působí mimo uměleckou oblast také jako lektoři, pedagogové a dokonce se často angažují v občanských aktivitách a v politice. Vyjadřují se ke společensky žhavým i ožehavým tématům, pomáhají sociálně slabším či spolupracují se sociálními menšinami. Zodpovědnost a jistá „političnost“ vypravěčské profesi svým způsobem (pří)sluší. Není náhodou, že vypravěčský festival ve Varšavě bývá přehlídkou čínorodých, charismatických osobností, jejichž aktivity jsou toho dokladem. Sledujeme-li již několikrát citovanou úvahu, že *hranice naší řeči jsou hranicemi našeho světa* a naše řeč a její kvalita hovoří o kvalitě osobnosti, nemůže být pochyby, že profesionální vypravěči jsou obvykle osoby právě takové. Zodpovědné, tvůrčí, autorské.

Můžeme tedy na závěr uvést, že jsme do jisté míry vystopovali povahu dnešního vyprávění a vypravěčství, které se může stát i profesí svého druhu. Nejde sice o profesi, kterou by (prozatím) bylo možné jako takovou kdekoli studovat a vystudovat. (Což lze do jisté míry pokládat za klad a výhodu.) Jde ale o souhrn určitých dovedností, poznání určitých principů a nabytí a neustálé osvěžování psychosomatické kondice (Kapitola II), ale i teoretických a historiografických informací nebo vědeckých výzkumů (Kapitola I), které se tvůrčím a neomezeně rozmanitým způsobem snoubí

v praxi s individuálními vlastnostmi a zájmy osob, jež se této profesi chtějí věnovat. Současně také konkrétní povahu této profesi nesmazatelně vtiskla povaha dnešní doby, která vyžaduje (protože postrádá) širší občanskou angažovanost, obrodu živého slova, podporu živých bezprostředních setkání i zpomalení a návratu ke hře, fantazii, představivosti, zapojení a bytostnou účast celého člověka.

Moderní vyprávění je provázáno s řadou aktivit, které se pohybují v oblasti umělecké i mimoumělecké. Soudobí vypravěči se zabývají vydáváním publikací, lektorskou a vzdělávací činností, jejich tvorba je často provázána s hudbou, tancem, zpěvem ať již v praktickém smyslu anebo se zabývají praktickým či teoretickým výzkumem v těchto oborech. Někdy jsou jejich aktivity bezprostředně propojeny s tradičními anebo moderními formami divadla a/nebo jiných scénických umění. Jindy se úžeji váží k sociálně orientovaným činnostem, jindy jsou provázány s politickými a výrazně občansky angažovanými aktivitami. Šíře záběru a možnosti kombinací jsou takřka neomezené. Určující dovedností zde je především vědomé zacházení s jazykem a řečí a aktivní psychosomatická kondice zodpovědné a tvůrčí osobnosti.

Rádi bychom zde navrhli vyprávění a vypravěčství jako vhodnou disciplínu pro nejrůznější vzdělávací programy ať již v rámci povinného vzdělávání anebo jako součást vzdělávání dalšího. Nejen že je přirozenou formou třibení dobrého jazykového a řečového projevu a tedy veřejného vystupování již od mladého věku, ale může být (a již také bývá) terapeutickým i (sebe)poznávacím a (sebe)vzdělávacím principem. Díky nejasným hranicím a variabilitě jej (anebo jeho dílčí dovednosti) lze aplikovat v takřka každém oboru lidské činnosti. Domníváme se, že vypravěčství jako moderní studijní disciplína může efektním i efektivním způsobem spojovat práci s novými technologiemi, dovednost kritického myšlení, rozvíjení tvůrčího potenciálu osobnosti i povědomí nezbytnosti bezprostřední mezilidské komunikace a sdílení společných tradic a hodnot.